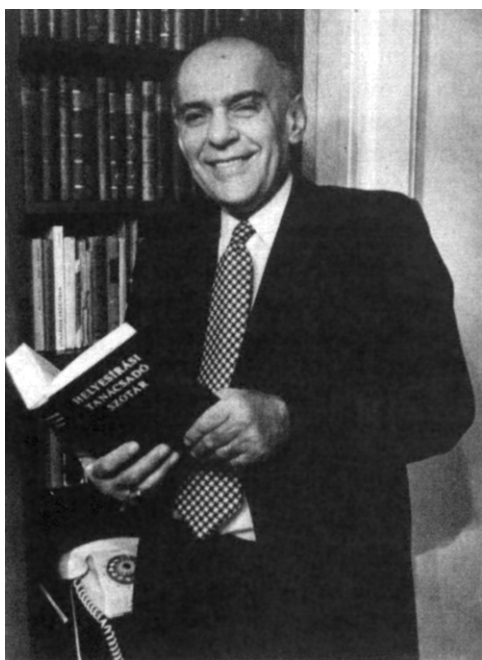

Deme László nyolcvanéves*



Tisztelt hölgyeim és uraim, kollegák; tisztelt professzor úr!

Mindnyájan tudjuk, hogy az úgynevezett beszédtelemélet révén annak vizsgálatára irányul a kutatók figyelve, miként hajtunk végre magával a beszéléssel bizonyos cselekedeteket. Vannak emberi cselekvések, amelyeket szinte nem lehetséges másként, csak beszéléssel megtenni. Részben az effélék közé tartozik az ünneplésnek és a köszöntésnek számos, a kisebb-nagyobb közösségekben végbemenő módja, hiszen az ezekkel járó cselekedeteket (mondjuk: egy katonai díszmenetet vagy egy szál virág átnyújtását) rendszerint követi az a beszédmű vagy csupán az a pár szó, amely teljessé teszi az ünneplést, a köszöntést, minthogy minden résztvevőben ugyanazt a hangulatot, érzelmet igyekezik felkelteni.

A születésnap köszöntő más családi körben, mint az ünnepeltnek húsz évvel ezelőtti munkahelyén, ahol az élet rendje szerint cserélődtek a munkatársak. Némelyeknek Deme László esetleg már csupán egy hang a rádióból vagy egy monográfiának, egy tanulmánynak személyében ismeretlen szerzője.

Ezért talán itt és most el kell mondanom, hogy 1921. november 14-én született Pécelen, ahol elemi iskolát és négy polgári osztályt végzett, majd Sárospatakon tanult, azután Budapesten, az Eötvös Kollégium tagjaként végezte az

* Elhangzott a Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének és a Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportjának Deme Lászlót köszöntő tudományos rendezvényén, 2001. november 14-én.

egyetemet. Saját maga azt írja, hogy Horváth Jánost és Pais Dezsőt hallgatta az egyetemen, Keresztury Dezső, Bárczi Géza, Lakó György, Hadrovics László tanította a kollégiumban. A ma már legendás Eötvös Kollégiumban „egyszer csak Ligeti Lajos raportra rendelt, és számon kérte: miért nem nyelvészkedem, ha egyszer a felvételin kiderült, hogy ez engem érdekel. – Az így felvett kapcsolatot igyekeztem elaltatni” – írja visszaemlékezésében (Deme 1991a: 11).

Valahogyan nem sikerült a dolog elaltatása, „Bárczi Géza ugyanis az *elnáspángol* etimológiáját rótt ki rám” (Deme 1991a: 11). Deme László bölcsészettan-hallgató eleget tett a feladatnak, s nem is rosszul, hiszen dolgozata megjelent a Magyar Nyelvben (37 [1941]: 189–90). A mindössze egy esztendővel fiatalabb Rác Endre (1922–1992) így emlékezik vissza hallgatótársára: „Másodéves volt, és szinte mindent tudott, vagy – kikövetkeztetett” (Rác 1991: 226). Felkészültséget jelzi, hogy 1941 őszén, III. éves hallgatóként már a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének gyakornoka.

Deme László mindezek után nem tudta és nyilván már nem is akarta „elaltatni” a nyelvészettel való kapcsolatát. A mai oktatási rend szerint ekkor másodéves évfolyamú hallgató lett volna, első monográfiájának (*A hangátvetés a magyarban*, 1943) megjelenésekor pedig negyedéves (1. Mikola 1980–1981: 8). Mellesleg jegyzem meg, hogy ünnepeltünk első publikációja ekképpen is olvasható: Deme László elnáspángol. Ennek az értelmezésnek a lehetőségéről „zárójelben és félve” szövelt 1977-ben (Nyíri Antal köszöntésekor, aki viszont első írásának címe szerint „tudja a dürgést”), nehogy egyszer visszakapja ezt a tréfát (Deme 1977: 6); nos: olyan elnáspángolásnak, amelyben Deme László – szaknyelven mondva: az ágens – nem akadtam nyomára az irodalomban...

Ünnepeltünk 1949-ben megbízást kap a Magyarságtudományi Intézet felszámolására és a Kelet-európai Tudományos Intézetben belül létesítendő Nyelvtudományi Munkaközösség megszervezésére; Benkő Loránd, Kálmán Béla, Lőrincze Lajos, Szabó Dénes és mások a munkatársak. A későbbi Nyelvtudományi Intézetnek e munkaközösség volt az előzménye. A további részleteket 1. Deme 1991b. – Szépe György (2001: 1358–9) mondja egy vele készített beszélgetésben nyelvtudományi élményei kapcsán: „Ott meg [ti. a Nyelvtudományi Intézetben] Deme László volt a sztár. Máig emlékszem egy-egy frappáns megfogalmazására; Deme abban a körben kiemelkedett, üstökösnek tűnt. Akik akkor ismerték a nyelvészetet (és később nem, például a filozófus-szociológus Szalai Sándor), azokat nem lehetett arról lebeszélni – **nem is akartuk lebeszélni** [E kiemelés tőlem való, B. L.] –, hogy a magyarországi nyelvészet csúcsa Deme László, aki szerintünk is a leggyorsabb elme volt. Nagy hatással volt ránk; nem feltétlenül úgy, hogy mi azt elhittük, hogy az [ti. amiről beszél] így van, hanem azt mutatta meg, hogy milyen problémák akadnak abban a feladatban, hogy a magyar nyelvjárásokat kell gyűjteni.” Egyébként ünnepeltünk azt tartja, hogy gondolkodásmódjára Pais Dezső hatott, aki egyetemi tanáraként, intézetbeli szakirányítójaként és szerkesztőként folyamatosan hatása alatt tartotta, akinek gondolkodási módszerét köszönheti. Immár tudománytörténeti érdekesség, hogy Gombocz Zoltán „letisztított merevsége”, Laziczius „tudományos merevsége” és a Csúry Bálint által a történetiségnek és a leírásnak „merek szétválasztása” nem vonzotta a nyelvészeti

pályán induló Deme Lászlót, amiként Arany A. [Albert] László „mrev képletei és papirosízű következtetései” sem (Deme 1991a: 13–4). Ámbár – a Horatiustól való szállóige szerint *grammatici certant* – saját pályaképéről írva ezt mondja Elekfi László (1991: 29): „Deme László a rendszerezésben és a magyar nyelv, a beszélt (illetve hangosan olvasott) magyar szöveg szabályainak ismeretében egyik mintaképem, de rendszerezését több ponton merevnek tartom, és ezért vitatom” (NB! Elekfi László kortárs, 1920–). Bizonyára véletlen, hogy Elekfi is a *mrev* szót használja, a megjegyzés számunkra azt jelzi, hogy a kortársak, akiknek nem kis köre az újgrammatikus iskola utóhatásának arra a hagyományára építkezett, amely a magyar nyelvészeti tudományosságban meglehetően volt, több nézetrendszer szerint igyekezett tájékozódni – és ez voltaképpen természetes dolog. Többek jutottak el a nyelv rendszerszerűségeinek kérdéseire, így Deme László is; voltak nyelvészek, akiket a formalizmus divatszele sodort innen tova, s voltak, akiket – talán nem tévedek, ha azt mondom: ünnepeltünk (mintha) ezen kevesebbek között lenne – az érdekelte: mire való a nyelv, hogyan használja ezt a beszélő, az ember. S minthogy ez a kérdéskör rendkívül sokrétű, az efféle területen kutató nyelvész munkássága is az, és természetesen ez vonatkozik Deme László nyelvészeti életművére is.

A Nyelvtudományi Intézet volt Deme László munkahelye 1970-ig, innen megy el közben vendégprofesszornak Pozsonyba, a Komenský Egyetemre (1964–1969). 1970-től lesz a József Attila Tudományegyetem professzora, aki megszervezi az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéket. A Magyar Nyelvészeti Tanszék vezetője 1977 és 1981 között volt, egészen nyugdíjba vonulásáig, ami – mondanom sem kell – korántsem jelentett nyugalomba vonulást. (Egyébként 1977-ben a már említett Nyíri Antal nyugdíjba ment a Magyar Nyelvészeti Tanszékről; az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék vezetését pedig Deme László után Károly Sándor vette át.)

Ennyi az életpálya rövidre fogva, benne ünnepeltünk bizonyára ráismer a sors olyan elnászpángolásaira is, amelyeket a külső szemlélő kevéssé észlelhet, hiszen elfedi előle a munkásság nemes anyagú és dús mintázatú kárpitja; csupán néhányat említek meg ezt igazolandó Deme munkáiból és csupán a könyvek közül: *A hangátvetés a magyarban* (1943); *A magyar nyelvjárások néhány kérdése* (1953); *Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái* (1956); *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez* (1959); *Helyesírási rendszerünk logikája* (1965); *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata* (1971). És mindenképpen ide kívánczik még az Imre Samu társszerkesztővel jegyzett *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. (1968–1977) is. – A *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások* kiadványsorozatnak Deme Lászlót bemutató füzeté több mint húsz oldalon sorolja ünnepeltünk publikációit, ötszáznál több tételt (Bolla 2000: 9–31), amelyek széles körben foglalkoznak (hogy egyik könyvére célozzak imígyen is): a beszéddel és a nyelvvel.

Nem volna illendő méltatnom Deme László munkásságát, nem is tudnám megtenni tüzetes előtanulmányok nélkül, még akkor sem, ha volt szerencsém vele, mint a Magyar Nyelvészeti Tanszék vezetőjével, csaknem négy esztendeig egy munkaszobában „élni” Szegeden. Ezért dedikálta egyik könyvét így: „Büky Lászlónak a harmonikus együttműködés[,] sőt e g y ü t t é l é s jegyében, szíves

barátsággal[.] 1980. III. 5. Deme László”. Nos: emez együttélés alatt talán másoknál közelebbi képet tudtam volt alkotni a tudósról és emberről. Azt azonban feltétlenül el kell mondanom, hogy a magyar nyelvészet több ágában Deme László eddigi munkássága sok mindenben meghatározta a kutatást, illetőleg hozott a maga területén el nem évülő eredményeket. A magyar nyelvjáráskutatásra, a magyar helyesírásra, a leíró magyar mondattanra és hangtanra gondolok elsősorban, de a magyar élőbeszéd gyakorlati ápolására úgyszintén. Húsz esztendeje (itt, Szegeden) Mikola Tibor (1980–1981), majd tíz év múltán Békési (1992) és Szabó (1992) törekedett e sokszínű nyelvészeti tevékenységnek áttekintésére a hatvanadik, illetőleg a hetvenedik születésnap alkalmából, s vannak más méltatások és értékelések is. A *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások* című sorozat ezekből tanulságos válogatást kínál, hiszen Bárczi Géza opponensi jelentésétől Máté Jakab nyelvtudomány-történeti munkájáig ad bepillantást az ünnepeletünkről szóló megállapításokba (Bolla 2000: 32–42).

Úgy vélem azonban, a jelen szakmai környezetben e rövid tájékoztatás bőven elegendő, vagyis (hogy visszatérjek a beszédtelemlethez) az illokúciós aktusnak reprezentatívait nem sorolom tovább. Ám megtisztelő kötelességem mindannyiunk nevében egy direktívának, azaz befolyásoló parancsnak tartható beszéd-tett végrehajtása: Isten éltesse, professzor úr, nyolcvanadik születésnapodon, és adjon további erőt, egészséget és munkálkodást!

SZAKIRODALOM

- Békési Imre 1992. Deme László 70 éves. *Magyar Nyelv* 88: 242–4.
- Bolla Kálmán (szerk.) 2000. *Deme László*. Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 9. Eötvös Loránd Tudományegyetem Fonetikai Tanszék, Budapest.
- Deme László 1977. Nyíri Antal köszöntése (1977. márc. 10.). *Néprajz és Nyelvtudomány* 21: 5–8.
- Deme László 1991a. Válaszok a nyelvtudományról – egyes szám, első személyben. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne–Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben*. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 9–18.
- Deme László 1991b. Tudománytörténeti adalékok. In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest, 138–45.
- Elekfi László 1991. Kerülő utakon – előre. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne–Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetéről – egyes szám, első személyben*. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 19–30.
- Mikola Tibor 1980–1981. Deme László köszöntése. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–5: 7–12.
- Rácz Endre 1991. Az újgrammatikától az új grammatikáig, avagy az analógia szerepe a nyelvészeti válásban. In: Sz. Bakró-Nagy Marianne–Kontra Miklós (szerk.): *A nyelvészetéről – egyes szám, első személyben*. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 225–30.
- Szabó József 1992. Deme László hetvenéves. *Magyar Nyelvőr* 116: 245–7.
- Szépe György 2001. Születésnap beszélgetés Szépe Györggyel: gondolatok a nyelvtudományról, nyelvészeti nézeteinek és tevékenységének alakulásáról, a tudomány-szervezésről. In: Andor József–Szücs Tibor–Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Lingua Franca Csoport, Pécs, 1357–1403.